

Димитрије М. Калезић

Православни богословски факултет, Београд – Србија

СВЕТИ АПОСТОЛ ПАВЛЕ О ФИЛОСОФИЈИ

Апстракт: Овај рад позабавиће се мишљењем светог апостола Павле о философији, на основу кога се развија не довољно оправдано негативно мишљење о философији. Послије разграничења философије античке, која обрађује питање природе, и философије Откривења – хришћанске, писац наводи низ библијских мотива у корист постојања и предности философије Откривења, и коначно њу сматра хришћанском философијом.

Кључне ријечи: философија и умност, свијет и Божја благодат, мисаоно усличавање слике – човјека Оригиналну – Богу, њихов узајамни однос – саоднос, комуникација.

Овом проблему треба прићи из основа и ширина, па га дубље засновати, а не само редуцирати на познато мјесто Апостолово из његове *Посланице Колошанима* (2, 8). Уосталом, лексема философије је свега два пута употребљена у *Светом писму*, и то оба пута у вези са апостолом Павлом: поред овога мјеста из *Посланице Колошанима* има и друго у *Дјелима апостолским* (17,18) у коме се помиње присуство и спорње – гуњћање философа епикурејских и стоичких.

Приступајући овако постављеној теми, покренућемо неколико питања и потпитања и свакоме од њих поклонити адекватну пажњу – да бисмо, на крају, из њихове обраде која ће имати улогу и значење премисе могли извући закључак који ће из њих да слиједи формално исправно и логичко нужно.

Најпре треба нагласити да ријеч *философија* је по своме поријеклу грчка; она означава љубав према мудрости. Сачуван је податак да је њу први пут употребио, назвавши себе философом – Питагора. Он је дошао у пелопонески град Флуинт и задивио својом ученошћу и речитошћу Леонта, флуинтскога тиранина; преведено на нашу данашњу терминологију – градоначелника. На његово питање – у какво се знање највише разумије, Питагора је одговорио да не зна никаква особита знања и умијећа, него је само философ¹.

У овом значењу ријеч је употребљавао Херодот (I, 30): Солон каже за себе да иде по свијету *filosofe, wn* – од жеље за науком, за мудрошћу. У истом значењу је употребљава и Платон више пута: у *Федру* (82B), и *Лисији* (218A), а у *Политици* (376B) ближе одређује овај појам када каже: „... и признајем да сам софист и образујем људе“².

А образовање о коме је овдје ријеч ишло је по моделу овога свијета, и кретало се у његовој равни. Да јасно схватимо што значи сам израз образовање, биће

1 Dr Albert Bazala, *Povijest filozofije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1906, 5–6.

2 Diels, *Predsokratovci, Fragmenti*, II, Zagreb, 1983, 235.

нам од велике помоћи основна теза епископа Николаја Велимировића, развијена у књизи *Вера образованих људи*³ која се појавила уочи самога Другога свјетског рата; по њему, у питању је образ Божји у човјеку – слици и прилици, тварној копији и отиску лика Божјег у (или: на) њој, па је питање: да ли се човјек (скица, копија, реплика...) уподобљује, а то значи услучује Богу, своме Оригиналну, или изграђује и обликује свој лик према овоме тварном и пролазном свијету? На то питање Николај одговара да су образовани људи они који изграђују и његују образ Божји у себи, и тако се – у првом реду унутрашње – обликују према Христу – до идентификације, свакако надтварне, благодатне.

Ово прво је философија по Богу, који је створио човјека према себи, по своме лику (I М 1,27; 5, 1; 9,6; I Кор 11, 7), а ово друго – философија по човјеку, односно овоме свијету који је, премда реалност, у поређењу са Богом ништаван, све саме трице (Флп 3,8). Иначе, философија је пошла од посматрања свијета физичког, и спочетка се звала физиком; тако од Милећана до Сократа.

Сам апостол Павле је студирао философију, разумије се – античку, што су многи примијетили, студирајући његова литерарна дјела: у питању је тематика, терминологија и други атрибути његових књижевних састава. Универзитет у његовоме завичајном Тарсу, на коме је он студирао, био је на гласу као најпрестижнији универзитет на Истоку, одмах послије Атинског и Александријског, а студирао је и у Јерусалиму код извјесног Гамалила (Дап 22,3; 5,34). Али његова философска концепција до његова доживљаја, односно конверзије пред зидинама Дамаска (Д ап 9, 1-19), била је из основа, и садржајно и оријентационо, друкчија, приземна. Иначе, код њега као аутентичног Јеврејина било је изворно и превасходно богато и суптилно једно друго образовање и његова оријентација – мојсијевска, синајског утемељења. Он као виђени Гамалилов следбеник и ревностник иде у Дамаск, али у Дамаск не улази Савле који је пошао, него Павле који се ту, у његовој близини, препородио и добио нове садржаје, видике, хоризонте духовности и умности. Он је ту доживио свеопшту и свепротјимајућу конверзију или преокрет.

Доживљај Бога пред Дамаском из основа је протресао и преокренуо Савлову личност: он који је мислио о Богу, будући ревностни Јеврејин, апстрактно и удаљено – сад мисли о Богу потпуно друкчије: доживљајно и непосредно. Практично, он је примио Откровење и добио димензију философије – по Богу и Богочовјеку, а не по овоме свијету и природном човјеку у њему. Зато он има два начина изражавања: кад је говорио позитивно о уподобљењу Богу – то је *forma positiva*, а кад мисли о дистанцирању од философије по природном човјеку, то је *forma negativa* или *forma negations, forma negatiae*. Онако је мислио Савле, а овако – Павле, преокренути и преобраћени. Искуство доживљаја конверзије дало је своје резултате, не само психолошке, него онтолошких димензија.

За први облик у коме окреће Богу и садржају његова натприродног Откровења човјекову мисао, упућујући човјека да се уподобљује Богу, његујући своју надтварну, благодатну идентичност, наводимо извјестан број мотива из његових посланица.

а) Њима претходе извјесна јеванђељска мјеста која су њихова и подлога и циљ. Бог, којег нико од људи није видео никад (Јн 1,18), није остао *Deus absconditus*, него је постао *Deus revelatus*, јер га је објавио његов Јединородни Син (Јн 1, 18) који је пут, истина и живот (Јн 14, 6); Он је са Оцем и Светим Духом – једно (1. Јн 5,7) и потпуно богопознање је живот вјечни (Јн 17, 3). Царству Христовом као и вјечном животу у њему неће бити краја; оно је беспочетно и бескрајно (Јк 1, 33); Његов дан је невечерњи

3 В., Николај, *Вера образованих људи*, Хришћанска библиотека, Београд, 1931, стр. 23.

б) Прихватајући ове откровењске ставове и полазећи од њих у својима теоантрополошким разрадама, апостол Павле је веома јасан и увијек изводи антропологију из теологије, и окреће је теологији. Тек тако она добија своје осмишљење: распети Христос који је васкрсао јесте искупљење и спасење (I Кор 1, 23); без њега као централнога и срчног, узалудна је вјера вјерних и проповијед апостола (I Кор 15, 14). Зато Павле, апостол незнабожаца (Рм 11, 13), позива на угледање Христу као узор: *угледајте се на мене као ја на Христа*, (I Кор 4, 16). Однос човјека према Богу превладава се натприродном благодаћу а не тварном природом – до идентификације: *не живим више ја, него у мени живи Христос* (Гл 2, 20); нас људе је он у Христу родио – Јеванђељем (I Кор 4, 15), а то, поновно рођење обличја Христова у нама, људима, није било без напора (Гл 4, 19). Тај напор је благородан: божанска и човјечанска природа су у Христу тако сједињене и узајамно се прожеле да се никад више нијесу раставиле: ни у страдању ни у васкрсењу, а нарочито је то сједињење тријумфовало у преображеном тијелу. То сједињење се никад више није разјединило. Дакле, такав човјек у васкрсломе прослављеном тијелу, обновљен је и вазнио се од Земље на Небо. Тај васкрсли и вазнесени Христос је Божја сила и Божја премудрост (I Кор 1, 24). Премудрост је иначе један од битних атрибута Бога. То је премудрост према којој смо створени и њој окренути; њу одреди Бог прије свијета за славу нашу (II Кор 2, 7); од ње *ми ум Христов имамо* (II Кор 2, 16).

в) Будући да се свјетска и хришћанска мудрост разлазе (I Кор 1, 17-31) и у контратегу су (I Кор 3, 16), људска мудрост може да има два извора подстицаја – мудрост људску и силу Божју (I Кор 2, 5). Ово, по ријечи патријарха Фотија, не треба разумјети као крајњу осуду спољашње свјетовне философије, већ само као одбацивање непобожних учења. Свакако да треба прихватити и слједовати друге, а не први извор и подстицај. Христос који је једини реални Богочовјек обновио је људску природу и отворио јој перспективе вјечности и живота у Царству Божјем и у његовоме незапаљном дану. Зато је Он чинилац који је једини посредник између Бога и људи (I Тм 2,5), јер једино у њему има спасења и ни у коме другом (Д. ап 4, 11-12). Ово је помињања *theoria prima* и *theoria positiva*. Он је једини Спаситељ, а свети Божји људи су само посредници у спасавању и спасењу, јер су иако спасени – они и даље људи релативни, на релацији Бог–човјек.

Насупрот овој тези која има извор у безграничју Откровења које долази од Бога, стоји казивање по причању оних који више поштоваше и послужише твар него Творца (Рм 1, 25). Ријеч из тога извора природнога и ограниченог је на погибао ономе који то чини по заповјестима и наукама људским (Кл 2, 22). Зато се треба пазити и клонити заробљавања философијом и празном преваром, по казивању човјечјем, по науци свијета, а не по Христу (Кл 2, 8). Ово је *forma secunda*, *forma negativa* – облик и начин скретања пажње и одбијања ради чувања од ове опасности која вреба и води у обожавање твари; практично, умјесто обожења у које је човјек позван да у њему изграђује своје подобије, она је разбожење које води у деформацију подобија. Зато је потпуно јасно што значе ријечи које је овај високоучени и високоумни и духовни човјек, апостол Павле, казао коринтским хришћанима кад је рекао: *Али у цркви волим пет ријечи умом својим рећи, да се и други помогну, него ли хиљаду ријечи језиком* (I Кор 14, 19).

Христово освећујуће дејство, његови изобилни сливови благодатних нетварних енергија дјелују тако да превладају сваку препреку која стоји на путу између Бога и човјека: између њих нема непробојнога бетонског плафона. Та препрека и разлика и даље остаје, али она за благодат нетварну не чини и не представља никакву препреку и сметњу: човјек/слика је у живој активної

координацији са Богом/Оригиналом. Ту границу рана богословска мисао раних вјекова почиње да прекорачује, преовладавајући је. Ту је нарочито показатељан преподобни Максим Исповједник, а онда, не много послје њега, преподобни Јован Дамаскин који у своме *Источнику знања*⁴ даје десетак дефиниција или одређења философије; из тога низа издвајамо и наводимо неке које нарочито служе упућивању пажње и ума човјекова Богу. Прво дође најопширнија дефиниција по којој је философија „познање бића онаких каква бића јесу, односно познање природе бића; затим да је философија познање божанских и човјечанских ствари, односно онога што је видљиво и онога што је невидљиво“; она је, исто тако, уподобљење Богу; она је опет „љубав према мудрости“, а истинска мудрост јесте Бог: према томе „љубав према Богу је истинска философија“. Нешто касније он даје серијал одређења о философији од којих наводимо најзанимљивије: „философија је познање божанских и човјечанских ствари“; то је „уподобљавање колико је то могуће човека Богу; бивамо подобни Богу по праведности, преподобности и доброти“. Философија је „уметност над уметностима и наука над наукама јер је њоме пронађена свака уметност; и најзад, да је философија љубав према мудрости, а истинска мудрост је Бог; према томе, љубав према Богу, то је истинска философија“⁵.

Из горњег низа пробраних Дамаскинових одређења/дефиниција философије види се да су у питању општа и човјеку далека питања која му философија приближује и чини их блиским, својим.

А код разликовања философије Откровења која је философија по Богу, и философије природне твари која је философија по човјеку, постоји таква разлика у свему да између њих не може никако да стоји знак једнакости (=), него само знак неједнакости (≠).

Великан наше богословске мисли уопште, посебно догматике и духовних подвига – преподобни архимандрит др Јустин Поповић има дубока разлога, свакако мимоземаљскога и надрационалног, кад хришћанско откривено догматско учење назива философијом Светога Духа или православном философијом истине (ово је наднаслов његове *Догматике*⁶); Цркву – Богочовјеком продуженим кроз вјекове (на овој основи он заснива и развија своју трећу књиге *Догматике*). Овдје је у питању превладавање уске и плитке логике и узлети у област металогичне логосности, мисао Логоса, а не посртање и пад у логику, односно философију антропоса који не савлађује категорије овога видљивог физичког свијета. Често је имао обичај да каже да поред философије по Богу, коју треба његовати, постоји философија по човјеку, то је управо ова које се треба чувати и клонити што обазриви апостол Павле савјетује хришћанима у Колоси. Ове двије философије не могу бити подударне ни из разлога, особито из њега – што је човјекова (земаљска или која од земље полази) мудрост, а Божја је – премудрост.

Благодатни идентитет божанскога и човјечанског у Христу чини да је Христос уникални Богочовјек, па се тако и пише, великим почетним словом: он, значи, није богочовјек, писано малим почетним словом, и то је заједничка именица, јер њих има више, безброј – ту су сви спасени; то су свети који су постигли извјестан степен доброте, вјере, умности, срдачности, моралности, и тако се сјединили са

⁴ Ј. Дамаскин, *Источник знања*, Јасен, Никшић, 1997, 56–57.

⁵ Ј. Дамаскин, *Источник знања*, Јасен, Никшић, 1997, 132.

⁶ Ј. Поповић, *Догматика*, Манастир Ћелије, 2004.

Господом. А Богочовјек, писано великим почетним словом, означава Сина Божјега, који је у своје божанство примио своју тварну слику, човјека, и тиме га учинио, спасавши га, ближим оригиналу. То је његово лично име, и он је један једини без другога, па су то два кључна разлога што се пише почетним великим словом. Дакле, хришћанска философија прераста, односно узраста у теологију с којом се усаглашава и употпуњује до идентификације Оригинала и његове тварне копије у једној неподијељеној личности: то није Бого-човјек, него Богочовјек. Човјекова природа је добила оно што јој је било потребно: даровано јој је искупљење и спасење у једној јединственој и нераздјељивој личности, Богу и човјеку – Богочовјеку Христу. Тако, теологија и антропологија, потпуно и изворно, сједињују се у христологији, јер су, по одлуци Халкидонског сабора (431), природа и воља Бога Логоса и природа и воља човјекова, она изворна, побједивши уз Божју помоћ, сјединиле се у једну богочовјечанску личност. Зато он није само богочовјек, него Богочовјек – један једини, без иједнога другог; уз то и на јединствен начин зачет и рођен.

Овакву, односно добро сличну концепцију и формулацију појма и садржаја философије даће у IX вијеку св. Кирило Словенски, отварајући и уздижући философију према Богу, небу, вјечности, усличујући слику – Оригинал, човјека – Богу. Овдје је најистакнутије мјесто из IX главе *Кирилова житија* у *Великоморавским житијима*⁷, кад је рекао да је „од свих створења најистакнутији човек“, јер је „по Божјем лику створен“⁸. Философију је свети Кирило дефинисао, и то имамо у најстаријој књизи словенске културе, као цјелину, овим речима. На питање логотета шта је то философија, он (у *Великоморавским житијама* Житије Кирилово, IV) каже да је то “познање онога што је Божје и што је људско, колико се човек може приближити Богу, и учи човека да постане обличје онога који га је створио”. Али философија човјекова, ма колико била ангажована и суптилна, не превладава природне димензије и њихове принципе, без обожења, без идентификације благодатне са Богом. Свијест човјекова – свјесност самога себе и о самом себи, и савјест – заједничко знање човјеково са Богом, чини то да се савјест, и поред личне идентификације, дистанцира од заједништва са човјеком, и он постаје за њу друго лице граматички и реално. Зато је потпуно разумљива и јасна наша ријеч народна која каже да је савјест глас Божји у човјеку; и када се својим дјелом и поступком, несагласним са њом, од ње дистанцирамо, ту нема више савјести, заједничкога знања и коме партиципирају у слози обје природе и воље; то зато што се Бог од таквога човјека дистанцира, ипак не препуштајући га Сатани, али му не прихвата одлуке и дјела у којима нема партиципације Божје мисли, знања, дјеловања... Ту је Бог 1., а тај човјек 2. лице; а посебан је унутрашњи немир и мука без Божјега ублажавања.

Најзад последице низа библијских навода и праксе у дефинисању философије код светих отаца, особито светога Јована Дамаскина, он види и теолошку димензију философије – узрастање човјека, односно његовање подобија Божјег, усличавање човјека Богу. Ово нарочито има смисао, основ и главно упориште и циљ у личности једнога јединог Богочовјека, а то је Исус Христос. Али философија самога човјека ма колико била ангажована и суптилна, не превладава своје природне димензије и њихове принципе без обожења, без благодатне идентификације са Богом. То је онај исти, али не онакав, него друкчији човјек: његов субјекат је увијек отворен, или спреман и способан да се отвори према Богу и клими његове препорођајне благодати.

⁷ *Великоморавска житија*, Летопис Матице Српске, свеска за октобар, Нови Сад, 1963.

⁸ Исто, 23.

Ова философија почиње и даље се његује у хришћанству од половине I вијека: 49. или 51. године био је Апостолски сабор у Јерусалиму, а онда је апостол Павле предузимао своја мисионарска путовања (I 45-48, II 49/50 52/53. и III 53-58), и проповиједао и писао посланице, па до почетка IV вијека, до 313. године, кад Миланским едиктом хришћанство престаје да буде *collegium illicitum*; она је толико била стегнута и сажета, јер се о њој размишљало у густоме мраку подрумске илгале; тек ће иза овога указа она почети да се отворено његује и развија, постепено и пажљиво, али и са застојима до данас, и са перспективом за даље.

*

На горња размишљања о философији и њеном смислу и дометима апостола Павла, човјек нашег времена може себи да постави питање: „А има ли Бог философије?“

За овако формулисано и постављено питање нема мјеста, и оно је неумјесно. А ево и зашто.

Будући да је философија љубав према мудрости – ономе што је далеко изнад или испод субјекта који о томе мисли и представља неки недосежан садржај, јасно је да се она његује у димензијама и релацијама. У њима је човјек, а Бог је изнад њих, па обузима и њих и њихов садржај. Философија се развија на тој релацији, а Бог који је изнад свих релација у цјелини обухвата и њен циљ и њен смисао. Дакле, домет философије не превладава тварни домет ни садржаја ни знања, која се човјеку дају Откровењем, а у питању су садржаји и знања из натподручја природе и благодати. Значи, откровење, односно његов садржај, човјеку је дар од Бога, понуда и предлагање одозго, а философија је људски напор одоздо; она иде навише, према почецима по човјековој моћи, а Откровење открива садржаје претпочетне - из вјечности беспочетне. Крајњи услов човјеков да посегне за тима деликатним садржајима јесте унутрашњи склад човека као боголиког бића и његов дубоки и интимни појам и доживљај Бога. Ту је најобухватнији рецепт ријеч Христове љубави апостола Павла, који нарочито има у виду интимну надлежност самог човјека; он каже: *колико до вас стоји, имајте мир са свим људима* (Рм 12, 18), јер је то незаобилазни предуслов мира – а то значи: и љубави, и пријатељства и финих односа и са људима и са Богом – *свесветија*, речено старословенским језиком.

У овим ширинама је реално поставити питање: докле сежу човјекове моћи; шта оне могу дати/донијети као резултат свога успона и напора, колико ту може да има, а често и има погрешнога, алогичнога, бесмисленог, и постављања питања која су ван области и домета философије, односно колико одлазе у страну од премудрости? То је разлог да апостол Павле, и сам будући широко и суптилно философски образован, не мисли превисоко о философији по казивању човјечјем и по науци свијета (Кл 2, 8), али не брише ни човјекове потенцијале, него нека се разрастају и узрастају до својих домета. Изнад свега тога и тих првих постављених принципа, и обузима их, јесте нестворена Божја премудрост пред којом су апофатички натпростори обратне перспективе у безграничјима. То је простор Божје премудрости којој човјек треба да се отвара, и да јој тежи да је усваја попут благодатних дејстава којима се он човјечни обожује. Такође се, обожујући се Богом, а не само идентификујући се са природом и њеним знањем, човјек умудрује Божјом премудрошћу. Изолујући се од премудрости Божје и везујући се за мудрост овога свијета, човјек не може себе да уништи, али се систематски минимизира, па му је то вид и облик бескончане самоосуде. Од ових странпутица човјек треба да се клони и

да их тако надраста и превазилази – позитивно преосмишљује, јер је у томе бит његове људскости: усличење Богу а не свијету, идентичност благодатна са Богом, остајући и даље тваран, што значи, не укидајући твар и своје тварно постојање, али и не гасећи унутрашњи доживљај Бога. То је, по апостолу Павлу, највиши домет и крајњи циљ боголиког човека, који није ни космолик, ни ђаволик, него, управо, изворно – боголик; а то је, боголикост, и његов крајњи циљ, намијењен вјечности. То је и циљ философије, односно мудрости, иначе, она је или промашена или недосегла, или се преокренула у контрасмисао, каква је мисао Сатанина и његових следбеника, а Сатана је најинтелигентније биће послје Бога, али – лишеног љубави, односно љубав је преокренуо у мржњу – антифилософију. Зато мрзитељ није глуп, али је наопако усмјерен, па демантује, али не уништава сам себе, јер за то није кадар, нити му је то намјена. А Павле је дубоко у праву, јер сеже до дна личности, када каже да *и ђаволи вјерују и дрхћу* (Јак. 2, 19) из разлога што љубави немају, а то значи да сама вјера није довољна, него су потребни/неопходни њени резултати – љубав и њени даљи благодатни плодови.

Литература

- Bazala, Albert, *Povijest filozofije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1906.
 Велимировић, Николај, епископ, *Вера образованих људи*, Хришћанска библиотека, Београд, 1931.
 Дамаскин, Јован, *Источник знања*, Јасен, Никшић, 2001.
 Diels, *Predsokratovci, Fragmenti*, II, Zagreb, 1983.
Летопис Матице српске, ВМЗ, свеска 64, књига 392, октобар, Нови Сад, 1963.
 Нови Завет, *Дела апостолска, Посланице Колошанима*.
 Платон, *Федар*, Народна књига, Алфа, 1996.
 Платон, *Лисид*, Графос, Београд, 1982.
 Платон, *Држава*, БИГЗ, Београд, 1976.
 Поповић, Јустин, *Догматика*, Манастир Ћелије, 2004.

Dimitrije M. Kalezić

ST. PAUL THE APOSTLE ON PHILOSOPHY

This paper will focus on St. Paul the Apostle's opinion on philosophy, based on which an insufficiently justified negative view of philosophy has been developed. After distinguishing between ancient philosophy, which deals with the question of nature, and the Christian philosophy of Revelation, the author lists a series of Biblical motives suggesting the usefulness and advantages of the philosophy of Revelation, to finally accept the view of it as Christian philosophy.